

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1976.2.08>

ÜHEST EESTI KÜLA ARENGU KÄSITLUSEST

1972. aastal ilmus ajakirjas «Acta Baltica» Gustav Ränga artikkel «Vana eesti küla».¹ See pole kuigi mahukas (30 lk.), kuid on sisult laiaulatuslik, puudutades paljusid asustusajaloo seisukohast olulisi küsimusi: külade teket ja arenemist, külavorme, külakogukonna olemust ja maavaldust, samuti uurimistöö metoodikat ja allikaid. Artikkel on kirjutatud seni ilmunud eesti asustust käsitlevate uurimuste, sealhulgas nõukogude etnograafide tööde põhjal (võrdluseks on kasutatud ka mõningaid läti materjale) ja annab üsna kokkusurutud vormis üldise ülevaate eesti külast üldtuntud faktide ulatuses, lisamata midagi uut. See tõttu polekski erilist põhjust artiklit retsenseerima hakata, kui see ei sisaldaks õigete seisukohtade kõrval ka mõningaid ebaõigeid ning ilmselt vaenulikke kriitilisi märkusi nõukogude etnograafide aadressil.

Peamised vastuolud G. Ränga ja nõukogude teadlaste seisukohtades ilmnevad eesti külakogukonna maavalduse ja maakasutuse analüüsis. Üldiselt ei vaidle G. Ränk vastu nendele teadlastele, kes peavad vanimaks Eesti maa-asula tüübiks küla, mille kõrval esines ka üksikõuesid. Samal seisukohal on ka nõukogude etnograafid. Agraarühete käsitluste osas aga eristab G. Ränk kaht koolkonda. Vanemat neist iseloomustavad seisukoht, et kogu külakogukonna maa, külasaras (nii põllumaa kui ka almenid), moodustas algselt küla ühisomandi ja eramaaomand kujunes hiljem. K. S. Baderile tuginedes leiab G. Ränk, et seda «valgustusajastu ratsionalistlikust mõtteviisist» kan-

tud väidet pole võimalik empiirilisel teostatada. Oigem olevat arvamust, et mitte küla ei tekkinud sarasest, vaid saras külast, kusjuures küla ise kujunes üksikõuest (lk. 169). Ilmselt peab G. Ränk K. S. Baderi seisukohti uuemateks, kuigi on teada, et juba enne A. Meitzenit pidasid paljud saksa teadlased eesotsas J. Möseriga küla- ja kogukondliku organisatsiooni lähtepunktiks üksikõue. Ulatuslike uurimuste najal tõestab K. Marx veenvalt nende «vestfaali junkrute idiootlike vaadete» paikapidamatust.² Vanemasse koolkonda arvab G. Ränk paljud saksa asustusajaloolased, sealhulgas A. Meitzeni, kelle arvates küla saab alguse sarasest, maa-alast, mille mingi nomaadide hord (*Nomadenhorde*) või sugukondlik rühmitus (*Sippenverband*) on hõivanud ja millest on saanud ühisomand. Et marksistlikuski ajalookäsitluses peetakse kogukondlikku maaühisomandit primaarseks, siis arvab G. Ränk nõukogude ajaloolased kõigi A. Meitzeni teooriate pooldajate hulka (lk. 170). Siinkohal pole vajadust hakata üksikasjaliselt kritiseerima neid seisukohti, mille järgi küla on tekkinud üksikõuest, ega polemiseerida küsimuse ümber, kas enne kujunes küla või tema maavaldus. Nõukogude ajaloo- ja etnograafiaalases kirjanduses on seda küllalt põhjalikult tehtud, samuti nagu on kritiseeritud A. Meitzeni ja tema koolkonda kuuluvate autorite uurimusi.³

A. Meitzen on oma töös kasutanud ka mõningaid Eesti materjale. Nende äärmiselt nappide andmete põhjal ning vastavalt oma põhiteesile pidas ta eestlastele omaseks asulavormiks üksikõue. Eesti külasid pidas ta oma asustustraditsioone kaasa toonud sakslaste, hilisemate balti mõisnike kultuuritegevuse tulemuseks. Seejuures rõhutas A. Meitzen suurt erinevust kindla kogukondliku organisatsiooniga saksa küla ja eesti küla kui

¹ G. Ränk, Das altestnische Dorf. «Acta Baltica», Bd. XI, Jg. 1971. Königstein in Taunus, 1972, lk. 147–176.

² K. Marxi kiri F. Engelsile 14. märtsist 1868. K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения. Изд. второе, т. 32. М., 1964, lk. 36.

³ М. В. Витов, Историко-географические очерки Заонежья XVI—XVII вв. М., 1962.

lihtsalt hajatalude kogumi vahel. Nagu näeme, on see vastupidine meie praeguste arusaamadele eestlaste ühiskondliku korra olemusest feodalismi tekkimise ja sellele eelnenud ajal. G. Ränk jätab tähele panemata nii nõukogude teadlaste kriitika A. Meitzeni suhtes kui ka olulised põhimõttelised erinevused nende seisukohtade vahel nii üldküsimustes kui ka detailides, sest tema eesmärk on siduda marksistide ja A. Meitzeni seisukohti kogukondliku maavalduse küsimuses ning kõik üheskoos tunnistada vananenuiks. Seejuures ei huvita teda, millistes kontekstist üks või teine väljend pärineb.

Mida G. Ränk ise arvab eesti külakogukonnast? Ta kirjutab: «Vana, naturaalmajanduslik küla oli omaette sotsiaalmajanduslik üksus, ühe talupoegade rühma väike maailm, mis eksisteeris oma tavade ja kommete ning põhiliselt oma tavaõiguse kohaselt. Küla eluruum oli külasaras oma põldude, karjamaade ja niitudega, mida küla elanikud vastavalt oma õigusmõistele omaks pidasid, kuigi see 13. sajandist peale õieti võõramaalastest maahärradele, vasallidele ja lõpuks mõisnikele kuulus.» (Lk. 166.) Edasi loendab G. Ränk eesti küla üldtuntud maakasutusnorme: kõige vanemate dokumentide põhjal oli talude vahel jaotatud põllumaa, hiljem ka heinamaa, kuna mets ja karjamaad olid ühisvalduses. Feodalismiajastu eesti külakogukonna iseloomustus nõukogude autorite töödes on põhimõtteliselt samasugune. Viimastel aastakümnetel tehtud uurimused on seda ainult täpsustanud ja konkretiseerinud.

Kuid maaeraomandi tekke suhtes on G. Ränk teisel seisukohal. Tema arvates jagunes külasaras juba algusest peale kaheks põhimõtteliselt erinevaks osaks — põllumaaks, mis olevat olnud eraomand, ja almindiks, mis moodustas kogukonna ühisomandi. Vahemärkusena olgu lisatud, et G. Ränk teeb senistele kogukonnauurijatele etteheiteid uusaegsete mõistete kasutamise pärast kauge mineviku olude selgitamisel, kuid ta ise kasutab samal viisil eraomandi mõistet. Siinkohal pole mõtet esitada eraomandi tekke marksistlikku teooriat või analüüsida sugukondliku kogukonna ja territoriaalse külakogukonna vahelisi suhteid. Kui G. Ränk tahaks tõesti põhjalikult tutvuda marksistlike ajaloolaste vaade-

tega selles küsimuses, on tal võimalik kasutada algallikaid. Seepärast vaatleme siin vaid eesti külakogukonda, mida G. Ränk nimetab sotsiaal-majanduslikuks üksuseks.

Kõige vanemad andmed Baltikumi külakogukonna kohta pärinevad vanemast rüütliõigusest ja vanemast talurahvaõigusest (neid allikaid on oma uurimistöodes kasutanud läti nõukogude etnograaf I. Leinasare⁴). Siinkohal tuleb rõhutada, et need dokumendid on koostatud ajal, kui Baltikumis olid juba olemas feodaalsuhted. Mõlema allika põhjalik analüüs näitab, et 13. sajandil polnud kogukonna liikmeil maaeraomandiõigust külasarase piires: külakogukonna maast kasutamiseks eraldatud tükke ei tohtinud osta, müüa ega võõra tööjõu abil harida. Maatükke võis olla küll ka eravalduses, aga neid võis saada ainult vabadest maadest, mida tol ajal oli veel küllaldasel hulgal. Selliseid maatükke võis harida võõra tööjõuga ja, mis peamine, neid võis ka müüa. Maa ostu-müügi õigus on küllaldane eraomandi kriteerium, selle puudumine aga tõendab kogukondliku omandi olemasolu. Vaevast saab I. Leinasare seisukohale vastu vaielda. Kui nõukogude uurijad lähtuvad vanemate arenguperioodide, aga ka feodalismiaja maavaldussuhete analüüsimisel iseloomustamisel külakogukonna põllumaade ja teiste kõlvikute põhimassi suhtes kehtinud sätetest, siis G. Ränk püüab esiplaanile tõsta tootmise seisukohast kõrvalistel aladel ja silmanähtavalt hiljem tekkinud eraomandusprintsipi. Et vältida põhiliste põllumaade tunnistamist kogukonna ühisomandiks, leiutab G. Ränk üsna uduse termini «piiratud omandiõigus», mis aga asja sisuliselt ei muuda — igal juhul pole siin tegu eraomandiga!

Eraomandi tekke suhtes avaldab G. Ränk üsna õigeid mõtteid (lk. 174) ja toob nende näitlikustamiseks alemaade kasutamise kirjelduse (lk. 175). Kogukonna maadest, eeskätt võsamaadest oli

⁴ И. Лейнасаре, О поселениях крестьян и их собственности на землю в Латвии в период раннего феодализма. В кн.: Сельские населения Прибалтики. М., 1971, lk. 116—122. G. Rängal oli võimalus kasutada ainult sama autori üht varasemat tööd (К вопросу о видах поселений в Латвии в XIII—XIV вв. «Советская этнография» 1966, № 4, lk. 52—58), milles küla ja hajatalu vahetõrja on analüüsitud teiste 13.—14. sajandi allikate põhjal.

igal talul õigus tükke üles harida ja neid kuni väljakurnamiseni kasutada. Pärast seda läksid maatükid jälle ühiskasutusse. Kui aga neid hakati väetama ja muudeti põlispõldudeks, jäid nad alati tseks vastava talu kasutusse. Ja kui meeles pidada, et allikad, millel toodud kirjeldus põhineb, pärinevad feodalismiajast, kui uute, feodaalsete tootmissuhete ja areneva eraomandi kõrval püsisid veel vanade, kogukondlike suhete vormid, siis on see suurepärane näide eravalduse kujunemise kohta palju vanemast kogukondlikust valdusest ning selle kohta, et algsest polnud põllumaade ja almeni vahel mingit kindlat piiri, mida nii väga tahab näha G. Ränk.

Ka maakasutussuhete arengu üldine tendents feodalismiperioodil — üksikpere maakasutuse järkjärguline laienemine põllumaadelt heinamaadele — räägib selle poolt, et kogukondlik maavaldus pidi varasemal perioodidel ulatuslikum olema. G. Ränga väide, et üksikpere-maakasutus nende põllumaade ja kõlvikute jaotamise vormide juures, mida me tunneme feodalismiajastust, on kindlaim tunnus, et kogu see süsteem tekkis eraomanduse alusel (lk. 175), ei ole millegagi põhjendatud. Just suuremate, kompaktsemate massiividena paiknevate põllumaade jaotamine mitte ainult kolmeks väljaks (kolmepõllusüsteem), vaid viimaste jaotamine omakorda väiksemateks osadeks (vastavalt mullapinna omadustele) ja nende osade jaotamine perede vahel kõneleb kunagisest kogukondlikust valdusest. See väga tüüpiline jäänu kogukondlikust võrdsustavast maajaotusest kinnistus tavaõiguse normidega ka üksikpere-maakasutuse puhul ja püsis kindlalt kogu feodalismi kestel, kuigi maakasutuse reguleerimine oli läinud mõisnike kätte. Ja ehkki G. Ränk lähtub feodalismiaegse põldude jaotamise selgitamisel tootmisest, jõuab ta lõppkokkuvõttes siiski järeldusele, et kõik külakogukonda üheks tervikuks siduvad nähtused põhinevad talupoegade loomulikul õiglus- ja solidaarsustundel, millel polevat mingit seost omandussuhetega (lk. 174).

G. Ränga üks argumente kogukondliku maaomandi vastu on asjaolu, et Baltikumist pole tuua konkreetseid näiteid külapõldude ühise harimise või ühiselt

kogutud saagi jaotamise kohta. See on tõsi, sest, rõhutagem veel kord, meie käsutuses olevad allikad pärinevad feodalismiajastust ning tolle aja külas, kus valdavaks oli saanud üksikpere-maavaldus, selliseid nähteid üldiselt enam ei esinenud (siinkohal jätame kõrvale juhud, kus ühes talus koos elavad eri perekonnad saagi jaotasid). Lisaks sellele tuleb märkida, et senises uurimistöös pole nendele küsimustele veel küllalt tähelepanu pööratud. Siiski võib arvata, et nähteid kollektiivsest põlluharimisest ja saagi jaotamisest eesti külas peaksime otsima kogukonna palju varasematest arengujärkudest, mille kohta meil kirjalikke allikaid pole. Andmete puudumine aga pole veel argument.

G. Ränga seisukohad panevad ta enese mõneti täbarasse olukorda. Tuginedes Lääne-Euroopa teadlaste eeskätt germaani allikate analüüsil põhinevatele seisukohtadele kogukonna maa jagunemisest põhimõtteliselt erinevateks osadeks, eraomanduslikuks põllumaaks ja kogukondlikuks almeniks, püüab G. Ränk neid sobitada ka Eesti oludele. Selleks kasutab ta mitmeid ebamääraseid termineid ja formuleeringuid, nimetades almeni eikellegimaaks, mida kasutab üks kindel kogukond ja millele teistel pole õigust (lk. 174), ning rääkides piiratud omandiõigusest, mis aga ilmselt ei erine kogukondlikust, «teatud omandiõigusest kogukonna raames», ja immanentselt «õiglustundest», mis vastab kogukondliku maakasutuse normidele, jne. Ei tohi aga unustada, et enamik neid allikaid (näit. *Lex Salica*, mitmesugused dokumendikogud) on koostatud ajal, kui Lääne-Euroopa hõimudel oli sugukondlik kord juba lagunenu ja asendunud varafeodaalsete suhetega, mida muu hulgas iseloomustab järjest laienuv põllumaaeraomandus ja ühiskonnaliikmete varanduslik ebavõrdsus. Samuti pole metodoloogiliselt õige ühe rahva või kitsama piirkonna, käesoleval juhul kogukonna ja tema maavalduse arengus ilmnevaid erijooni ilma pikemata omistada teistele rahvastele või piirkondadele.

Põhjused, miks G. Ränk nii otsustavalt (kuigi mitte eriti veenvalt) vaidleb vastu nõukogude teadlaste kõnealustele seisukohtadele, selguvad tema väitest: «Alati tuuakse [s. t. nõukogude teadlased

toovad] näiteks küla koos tema kogukondliku maa ja ühtseks massiiviks ühendatud põllumaadega, kui jutt tuleb vanal ajal elatud kollektivistlikust elust, mille poole tulevat ka tänapäeval püüda.» (Lk. 170.) Seega kordab G. Ränk vanu kommunismivastaste «paljastusi», nagu tahaksid marksistid otsida külakogukonnas kommunistliku riigikorra algeid.

G. Rängaga on raske vaielda, sest ei minevikus ega olevikus ole marksistid midagi niisugust kirjutanud. Vastupidi, nad on alati välja astunud selliste ebatäpsete vaadete vastu. Selle imekas näide on võitlus naroodnikutega, kes püüdsid külakogukonnas näha tulevikuühiskonna alget. Võib arvata, et kujuteldavaid marksistide vaateid ülemineku kohta sugukondlikult kogukonnalt territoriaalsele külakogukonnale, eraomandi tekke kohta jne. on G. Ränk ammutanud kui mitte otse kommunismi vaenlastelt, siis vähemalt marksismi vulgariseerijatel mitmesugustest Nõukogude-vaenulikest väljaannetest. Mitte juhuslikult pole seda laadi süüdistused esitatud kirjandusele viitamata.

Kohe artikli alguses iseloomustab G. Ränk mõnevõrra moonutatult tänapäeva etnograafiateaduse olukorda Nõukogude Balti vabariikides, kui ta kirjutab, et see areneb «võimaluse piires», kuid siiski «ainult neil kitsastel aladel, millele juba iseseisvuse ajal alus pandi» (lk. 147). Autor ei taha näha, et nõukogude võimu aastatel on Baltikumi etnograafiateadus pööranud suurt tähelepanu varasemast palju laiemale temaatikale, eriti siinsete rahvaste etnilise ajaloo, etnogeneesi, kultuurisuhete, ajaloolis-etnograafiliste valdkondade jne. uurimisele. Siinkohal pole võimalik nendel töödel pikemalt peatuda, pealegi on vastavasisulisi ülevaateid trükitis ilmunud⁵ ja ka G. Rängale ei tohiks need tundmatud olla.

Ka asustuse uurimise kohta kirjutab G. Ränk, et see on «piirdunud ainult kirjeldavate ülevaadetega sellest vähesest,

mida oli saavutatud iseseisvuse ajal» (lk. 147). Rääkides küll kogu Baltikumist, piirdub G. Ränk peale Nõukogude Eesti autorite (A. Moora, M. Schmiedehelm, H. Moora ja H. Ligi) veel ainult viidetega läti uurija I. Leinasare (vaevumata tema nime õigesti kirjutama) ning I. Butkevičiuse, L. Terentjeva ja N. Slõgina artiklile, mis on ilmunud ajakirjas «Советская этнография». Peale nimetatute on aga eesti asustuse kohta ilmunud veel teisigi artikleid käesoleva kirjutise autoritelt, samuti on mitmetes Nõukogude Eesti medievistide uurimustes puudutatud kogukonna, asustuse ja maakasutuse küsimusi. Kui lisada, et ka Lätis ja Leedus on nõukogude perioodil edukalt asustuse uurimisega tegeldud, siis on G. Ränga hinnangute põhjendamatus täiesti ilmne. Ulatuslikumad kokkuvõtted neist uurimistöödest on avaldatud artiklile kogumikus «Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв.» (Москва, 1971), mis, tõsi küll, G. Rängale tema artikli kirjutamise ajal polnud veel kättesaadav.

Mitu korda pöördub G. Ränk oma artiklis allikate kasutamise juurde. Ta avaldab arvamust, et küla tekke selgitamisel tuleks kasutada ka välitööde materjale. Seejuures viitab ta rootsi etnograafide, eeskätt Sigurd Erixoni kogemustele, kes on vanades reguleerimata põldudega külates teinud ulatuslikke uurimistöid vanade õuede asukoha, põllutükkide kuuluvuse jne. selgitamiseks. G. Ränga arvates pole tänapäeval Baltikumis enam kiviõrd võimalik sellist külade struktuuranalüüsi teha vahepeal toimunud põllumajanduse kollektiviseerimise tõttu (lk. 148—149). Edasi märgib ta, et kui olekski võimalik kohapeal muistseid külasid uurida, oleks sellest «vähe kasu, kui seda tehtaks eesmärgil tõestada dogmaatilist teesi» (lk. 170), seades nõnda kahtluse alla nõukogude uurijate teadusliku objektiivsuse. Jättes kõrvale selle mitte millegagi põhjendatud ja paikapidamatu väite, peame märkima, et isegi kui G. Ränk ise või tema kolleegid oleksid alustanud vastavasuunalisi väliuurimisi enne kollektiviseerimist, kodanliku vabariigi ajal, oleks neil olnud raske leida mõnd väga vanaaegse põllujaotusega küla. G. Ränk teab väga hästi, et kruntimine on Eesti asustuspilti juba alates 19. sajandi keskpaia-

⁵ A. Viires, Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. Rmt.: Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid. Tallinn, 1970, lk. 231—251; A. Viires, Über die ethnographische Arbeit in der Estnischen SSR. «Deutsches Jahrbuch für Volkskunde» 1964 (14), lk. 133—338.

gast, osalt ka 20. sajandi algusest peale muutnud (lk. 147), kuid sellest hoolimata peab ta kollektiviseerimist asustuse uurimise peamiseks takistuseks. Või ei oska ta ette kujutada, kui ulatuslikke ja põhjalikke ümberkorraldusi kõlvikute jaotuses, külade planeeringus ja kogu asustuspildis tõi kaasa talude kruntimine, aga ka veel 19. sajandil toimunud talumaade mõisastamine, saunakülade asutamine jne.? Kruntimiselsete olude uurimiseks on meil usaldusväärseima allikana kasutada möödunud sajandist pärinevaid ja osalt veel vanemaidki mõisaplaane.⁶ Kuid nagu kogu selle hulgalise plaanimaterjali analüüs on näidanud, on 19. sajandi keskpaiku fikseeritud põllujaotused enamalt jaolt 18. sajandi ja 19. sajandi algul toimunud ulatuslike maakorraldustööde tulemus, millel sageli puudub side vana põllujaotusega. Kõigest öeldust selgub, et külade ja nende põllujaotuse vormide geneesi osas ei saa 19. sajandi plaanimaterjalidele ega ka palju hilisematele välitööde materjalidele kuigi suuri lootusi panna. See muidugi ei tähenda, nagu eitaksime me üldse välitööde tähtsust

⁶ RAKA, f. 2072 ja 3724, paljude mõisate fondid, ENSV Riiklik Ajaloomuuseum, f. 118 jt.

⁷ М. В. Витов, Гнездовой тип расселения на русском Севере и его происхождение. «Советская этнография» 1955, № 2, lk. 27—40; М. В. Витов, Историко-географические очерки Заонежья XVI—XVII вв. Из истории сельских поселений. М., 1962.

⁸ Saaremaa-näidete puhul võiks märkida, et Nõmme küla (Karja khk.) ei eksisteerinud 18. sajandi II poolel ja 19. sajandi I poolel omaette, vaid oli Pamma küla osa, mis asus eemal tema sumbjast tuumikust (RAKA, f. 2072, nim. 3, s.-ü. 426g, l. 2° (1791) ja s.-ü. 314 (1769/1787)). NSV Liidu Riiklik Sõjaajaloo Keskarhiiv, f. BYA, s.-ü. 19 624, l. 9 (1809) ja s.-ü. 19 632 (1824), Mellini atlas (1797), 3-verstaline topograafiline kaart (1862); veel 1903. a. mõõdistatud 1-verstalisel topograafilisel kaardil esineb ta Pomma nime all. 1859. a. mõisaplaanilt selgub (RAKA, f. 3724, nim. 5, s.-ü. 1105), et hilisemate Nõmme küla talude, sealhulgas ka Viilu ja Kõutsi talu põllud asusid siiludena läbiseigi teiste Pamma küla talude põllusiiludega ühtsetel külaväljadel, peale selle oli neil mõningaid põllutükke õue ümber. 1910. a. mõisaplaanil (RAKA, f. 3724, nim. 5, s.-ü. 1107) esineb Pamma küla juba krundituna.

külade uurimisel. Seda tööd on tehtud ja tehakse ka edaspidi nende külade puhul, mille kohta sel viisil on võimalik saada tõesti usaldusväärset materjali.

Omalt poolt oletab G. Ränk, et Baltikumis võisid kunagi kaugemas minevikus eksisteerida samasugused reguleerimata põldudega külad nagu Rootsiski. S. Erixoni järgi koosnesid niisugused külad hajusatest taludest, mille põllud paiknesid enamasti kompaktselt taluõuede ümber ning ainult harva kaugemal, segamini. Selles arengustaadiumis nähakse eramaavaldusel põhinevat talude kogumikku, millest alles hilisemate põllureguleerimiste tulemusena olevat kujunenud (*resp.* kujundatud) kompaktsed külad suurte ühtsete põllumassidega, mis olid väikeste ribade ja lapidena jaotatud talude vahel. Toetudes S. Erixoni ja G. Nikanderi esitatud Karjalast pärinevatele materjalidele, peab G. Ränk nimetatud arenguskeemi õigeks ka idapoolsete alade kohta. Nimetatud materjalid seostuvad aga rohkem Vene põhjakubermangudes asuvate Karjala aladega (seda arvab muuseas ka G. Nikander), millele oli väga iseloomulik pesitiasustus. M. Vitov, kes on põhjalikult uurinud selle asustustüübi teket, on kindlaks teinud, et need kord tihedamalt, kord hõredamalt paiknenud õuerühmad, mida kohalikud elanikud ka küladeks nimetasid, olid tekkinud just sugukondlike suhete alusel ning külade edasine areng toimus suureperekogukondade järkjärgulise lagunemise teel.⁷

G. Ränk eeldab S. Erixoni esitatud arengukäiku ka Baltikumis ning viitab mitmete Põhja-Läti ja Lõuna-Eesti hajakülade sarnasusele Rootsi omadega, samuti suuremates Saaremaa küldades olevatele külapõldudest eraldi, omaette põldudega taludele (lk. 173).⁸ Eesti külade, eriti Lõuna-Eesti hajakülade tekkimine ja arenemine nõuab veel põhjalikku uurimist, Kesk- ja Põhja-Eestis, kus 19. sajandil leidis kompaktsete külapõldude kõrval üsna arvukalt omaette põldudega talusid, on paljudel juhtudel võimalik tuvastada nende kujunemist just hiljem, s. o. feodalismiperioodil. Kompaktne külatuumik on aga neist selgesti vanem. G. Ränk isegi viitab vanade sumbkülade seosele vanade põllumajanduspiirkondadega, kus asustus stabiliseerus hiljemalt I aastatuhande II

poolel m.a.j. (lk. 165), seega ajal, kui eestlaste ühiskondlikus elus valitsesid veel territoriaalkogukondlikud suhted ja feodaalsuhted alles hakkasid arenema. Seda toetavad ka V. Lõugase viimaste aastate uurimused, nimelt rooma rauaaega kuuluvate põldude avastamine.⁹ Samuti on sama autor kindlaks teinud, et Hanila khk. Kaseküla, 19. sajandil 12 talust koosnenud sumbküla kohal on olnud pidevalt küla-asula, mille alged pärinevad meie ajaarvamise vahetusest või isegi veidi varasemast ajast.¹⁰ Vanade põldude ja asulate arheoloogilised kaevamised, mis on alles algusjärgus, annavad kindlasti ka olulist materjali eesti külade tekke kohta.

Käesolevas kirjutises ei puudutata neid seisukohti, mida G. Ränk avaldab seoses siinsete külavormidega. Osalt langetavad need meie omadega ühte, lahkarvamused ja meiepoolsed vastuväited on esitatud ühes peatselt ilmuvas eesti külavorme käsitlevas artiklis. Siinkohal tahaksime lühidalt peatuda veel vaid sellel, kuidas G. Ränk vaatleb eesti talupoja ja balti mõisniku suhteid. Ta kirjutab: «Väljastpoolt vaadates elas eesti küla paljude aastasadade jooksul maahärrade range diktaadi all, nagu see oli mujalgi Euroopas; külakogukonna sisemine elu aga

kulges siiski segamatult, omaenese seaduste järgi», kusjuures kõigi liikmete vahel valitses võrdõiguslikkus (lk. 175). Ka maade reguleerimine, mida mõisnikud kõigil aegadel ja kõigil maadel teostasid oma klassi majanduslikest huvidest lähtudes, tuli G. Ränga sõnade järgi eelkõige kasuks talupoegadele ja ainult kaudselt mõisnikele (lk. 171). Oma tõetera ju G. Ränga väidetes on, kuid see on pea peale pööratud. Hinnangute andmisel peame ikka lähtuma reaalistest vahekorradest, me ei saa sakslastest feodaale, kes majanduslikule eksploatatsioonile lisasid veel rahvusliku surve, pidada mingiteks heategijateks. Arvamus, nagu oleksid võõrvallutajad eesti talupoegade kogukonna ja selle sisesuhted puutumata või kaudseltki mõjustamata jätnud, on faktidega vastuolus. Maa vallutamine ja mõisamajanduse kujunemine tähendas talupoegade kogukonna igakülgset allutamist feodaalide mõisnikele ja talupoegade maade vägivaldset anastamist. Ka hilisemate maareguleerimiste eesmärk oli suurendada feodaalide kasu. Kulminatsiooni saavutas see talupoegade vabastamisega 1816.—1819. a., kui eesti talupoeg jäi juriidiliselt täiesti maata ning paljud talupered pidid lahkuma oma põlistest kodudest. Ainuüksi Eestimaa kubermangu mandriosas kaotati 19. sajandi jooksul üle 100 küla, kõnelemata osaliselt mõisastatud küladest. Ja kuigi talupoegade kogukond selles võitluses seisis ühtsena feodaalide vastas, on varanduslik ebavõrdsus juba väga varakult tekitanud ebavõrdsust kogukonna liikmete vahel.

G. TROSKA
M. SLOGINA

⁹ V. Lõugas, Lääne-Eesti rahvastiku kultuurist rooma rauaajal. «ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused» 1972, nr. 2, lk. 164.

¹⁰ V. Lõugas, Eesti vanima küla kaevamised. «Tööraha Lipp» 2. X 1973; V. Lõugas, Über die Entstehung Ortsgebundener Bodenbaukultur in Westestland. «ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused» 1975, nr. 1, lk. 85.